

Atsiliepimai apie knygą

JAV lietuvaitė Silvia Foti parašė knygą apie savo senelį Joną Noreiką – tiksliau, apie savo santykį su seneliu, – kuri spėjo pas mus išgarsėti dar nepasirodžius lietuviškam leidimui. Dabar vertimas tampa prieinamas skaitytojui. Su knyga verta susipažinti kiekvienam, nes ji ne tik yra svarus indėlis į diskusiją apie Holokaustą Lietuvoje, bet ir liečia itin jautrius moralinius ir psichologinius klausimus. Šeimai ir didelei daliai lietuvių bendruomenės Jonas Noreika buvo didvyris ir kankinys, bet knygos autorė turi pagrindo manyti, kad jis prisidėjo prie nacių nusikaltimų. Ar svarbiau išlaikyti ištikimybę giminei ir tautiečiams, ar pasakyti tiesą? Tai sunki sąžinės problema, kurią autorė bando spręsti krikščioniška dvasia – smerkti senelio nuodėmę, bet išsaugoti jam artumą kaip žmogiškai būtybei.

Tomas Venclova

Prieš mus – įtraukus žurnalistinis tyrimas, asmeninė istorija, sudėliota kaip detektyvas, augant knygos įtampai virstantis kraupiu trileriu. Jono Noreikos-Generolo Vėtros anūkė žingsnis po žingsnio tyrinėja dramatišką senelio gyvenimą karo mėsmalėje. Jai reikėjo prasibrauti pro įvairiausias nuodingas nuomones, perprasti KGB archyvus ir nacių dokumentus, atskirti, kieno liudijimai teisingi, o kieno – ne. Kas žudė žydus, o kas gynė tėvynę? Kas kovojo už laisvę, o kas ją išdavė? Ar ne tie patys? Silvia Foti, pažadėjusi mamai parašyti herojišką savo senelio – „didvyrių didvyrio“ – biografiją, pamažu skverbiasi prie protu nesuvokiamo žiaurumo duobių.

Gintautas Mažeikis,
filosofas,

Vytauto Didžiojo universiteto profesorius

Ši knyga – ne istorinis tyrimas apie Jono Noreikos dalyvavimą žydų žudynėse. Tai savotiškas žurnalistinis detektyvas – autorė po kruopelę iš įvairių šaltinių rankioja informaciją ir randa vis daugiau nutylėtų J. Noreikos dalyvavimo Holokauste faktų. Žvelgiant iš istoriko perspektyvos, knygoje nemažai abejotinų praeities interpretacijų.

Tačiau knygos vertė kitur – daug svarbesnė asmeninė moralinė autorės kelionė, kai tenka perkainoti savo vertybes ir požiūrį į saviškių praeitį, skausmingai atsiveikinti su herojiška tapatybe ir surasti naują santykį su istorine atmintimi. Šis nelengvas S. Foti kelias leidžia skaitytojui suprasti knygos trūkumų priežastis, kartais pernelyg radikalius apibendrinimus.

Skaitytojas mato, kaip sudėtinga išeiti iš komforto zonos, susidūrus su nevienareikšmiška praeitimi. Galbūt knyga palengvins atsakymų paiešką į vis dažniau visuomenėje kylantį klausimą: ar toliau puoselėti didvyrišką praeities vaizdinį, ar kurti atminčių dialogą, kai bandoma suprasti kito patirtis, neatsisakant savųjų?

Dr. Valdemaras Klumbys,
istorikas,

Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas,
Vilniaus universiteto dėstytojas

Istorinė atmintis – be galo stiprus socialinio ir politinio bendruomeniškumo šaltinis, nuo jos priklauso pasaulėžiūra ir tapatybė. Mūsų santykis su skaudžiu XX amžiaus totalitarinių režimų okupaciniu laikotarpiu yra nulemtas skirtingos individualios ir šeimos patirties – taip visuomenė skyla ir užsidaro priešiškuose atminties getuose. Juose cirkuliuoja bekompromisiai pasakojimai, dažnai panašūs į senas nespaltotas nuotraukas ir jų negatyvus be šešėlių ir be atspalvių – žiūrėdami į tą patį vaizdą vieni mato tik balta ten, kur kiti – tik juoda.

Silvijos Foti knyga pasakoja apie išgyvenimų kupiną 20 metų trukusią savo kelionę tarp tokių atminties getų. Kompasas jai buvo bendražmogiškosios vertybės, tikėjimas ir tiesos siekis. Nežinau, ar ši knyga – tai Silvijos kelionės pabaiga ir ar apskritai gali būti pabaiga tokioje kelionėje, bet labai tikiuosi, kad „Vėtra Lietaus šalyje“ paskatins skaitytojus apmąstyti savo santykį su mūsų istorija, ieškoti savo atsakymų į sudėtingus klausimus ir padės pamatyti anksčiau nepastebėtų atspalvių.

Ronaldas Račinskas,

Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų
nusikaltimams Lietuvoje įvertinti vykdantysis direktorius

Mūsų visuomenėje daug kas vis dar nekritiškai šlovina Generolą Vėtrą. Jo anūkė, išėivijos lietuvė, rašytoja Silvia Foti šiuo asmeninės perspektyvos pasakojimu pastato prieš mus Holokausto Lietuvoje veidrodį. Pažvelkime į jį. Ir, kad ir ką manome apie patį Joną Noreiką, mums kils gluminantys klausimai: „Ką aš pati (-s) būčiau daręs tais 1941 metais? Ką darysiu, kad mes visi to nekartotume jokių pavidalu?“

Kaip ir mūsų kolektyvinę moralinę savimonę įtvirtinančios Molėtų atminties eitynės, ši knyga, tikiuosi, paskatins atjautą ir atsakomybę dėl to, ką mūsų visuomenė padarė sau pačiai – litvakams kaip savo bendrapiliečiams.

Algis Davidavičius,

filosofas,

Vytauto Didžiojo universiteto lektorius

Istorijoje nėra nieko grynai balto ir grynai juodo. Todėl ji sudėtinga ir įdomi, kaip ir žmonės, patekę į jos verpetus. Labai asmenišką, netgi intymų S. Foti pasakojimas atskleidžia daugiaplanę jos senelio Jono Noreikos istoriją, neleidžia jos išbalinti ir paversti balta dėme.

Darius Pocevičius,

knygų apie Vilniaus istoriją autorius

Silvius Foti knygoje justai stipri, vos ne mitologinė, gėrio ir blogio priešprieša, kurią galima interpretuoti kaip Lietuvoje vyraujančios Holokausto atminties kultūros atspindį. Atminties studijų teoretikai antagonistinį atminties būdą – kuomet daromos griežtos skirtys tarp gėrio ir blogio, *mūsų* ir *jų*, kuomet viena tauta ar etninė grupė tampa aukomis, o kita yra amžini skriaudėjai, – sieja su teritorinės nacionalinės valstybės dominavimu. Galima kelti hipotezę, kad Lietuvoje tokį mąstymo būdą įtvirtino suvereniteto praradimas, o išsivaduoti iš tokio mąstymo trukdo besitęsianti teritorijos praradimo grėsmė.

Nepaisant kai kurių istorikų teiginių, kad Lietuvoje vykęs Holokaustas jau išnagrintas – taigi, jų darbas padarytas, – akivaizdu, jog darbas su atmintimi dar tik prasideda. Kol kas asmeninis santykis su Holokaustu ir jo implikuojama kalte, o kartu ir susitaikymas su nemalonia istorine tikrove pasilieka paraštėse, dažnai užleisdami vietą nerišliams ir paviršutiniškiems apsižodžiavimams. Tačiau S. Foti knygą skaitant ne kaip istorinį dokumentą, o kaip autobiografiją atsiranda galimybė asmeninį santykį su šia tema įsteigti ir skaitytojui – vienas taip ir nepajudės iš gynybinės pozicijos, kitas gal panūs pagilinti žinias, o trečias, pabandęs suformuluoti asmeninę nuomonę, supras, kaip sunku, jeigu išvis įmanoma, tai darant nepasiduoti vyraujantiems istoriniams pasakojimams ir nenuklysti į viską supaprastinančias dichotomijas.

Greta Štikelytė,

Holokausto atminties literatūroje tyrėja,
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto doktorantė

Negalėjau padėti šios knygos į šalį. „Vėtra Lietaus šalyje“ – detektyvas ir šeimos epas. Šis pasakojimas turi stiprų moralą, kurį šiandien mums itin svarbu išgirsti – ypač tiems, kuriems nesinori kapstytis po praeitį, nes ir toliau gyventi nežinioje tiesiog lengviau. Tam, kad žengtum į šią gąsdinančią teritoriją, reikia būti drąšiam ir tvirtos moralės. Silvia Foti tokia ir yra. Ji jungia istorinį tyrimą su tiriamosios žurnalistikos asams būdingu moraliniu kompasu ir intuicija. Visa tai šioje asmeninių kančių kupinoje kelionėje atveda prie labai nepatogios tiesos, kuria ir pačiai autoriui nesinorėjo tikėti. Tai svarbi knyga: atvira, drąši, paremta tyrimu ir puikiai parašyta.

Daiva Markelis,

knygos „White Field, Black Sheep: A Lithuanian–American Life“
autorė ir Rytų Ilinojaus universiteto profesorė emeritė

Ši knyga – ne apie Jono Noreikos gyvenimo faktus, bet apie Holokausto nusikaltimų neigimą. Šis pasibjaurėtinas reiškinys skaldo Lietuvos visuomenę ir trukdo įvertinti istorinius faktus. Silvius Foti knyga – pasakojimas apie tai, kaip autoriui pavyko išsivaduoti iš to neigimo.

Evaldas Balčiūnas,

padėjęs sutikslinti KGB bylų šaltinius

Giminės prisimena kpt. Joną Noreiką kaip didvyrį. Linksma buvo žaisti jo namuose! O kur dingo kaimynai? Kas paklaus, kas išklausys, kas pasakys tiesą? Kas atjaus, kas apgailėstaus, kas sutaikys? Kpt. Jono Noreikos anūkė – mūsų laikų didvyrė.

Andrius Kulikauskas,
filosofas, matematikas, istorikas

„Vėtra Lietaus šalyje“ yra fantastiškas tiriamosios žurnalistikos pavyzdys – šios knygos siužetas rutuliojasi ne lėčiau nei gero romano. Negalėjau atsitraukti, kol neužverčiau paskutinio puslapio.

Steve Linde,
buvęs dienraščio „Jerusalem Post“ vyr. redaktorius,
dabartinis dvisavaitinio žurnalo
„Jerusalem Report“ vyr. redaktorius

„Vėtra Lietaus šalyje“ – introspektyvus ir jautrus pasakojimas apie tai, kaip Silvia Foti ieškojo tiesos apie savo „didvyrį“ senelį, 1943 metais nacių įkalintą už tai, kad buvo lietuvių nacionalistas, o 1947 metais sovietų nuteistą mirties bausme už priešinimąsi komunizmui. Nepaisant to, kad autorės šeima ir bičiuliai, ir Lietuvos valstybės tarnautojai sąmoningai nuolatos kalbėjo su ja puse lūpų, S. Foti pamažu iš skiautelių sudėliojo kontrastingą portretą vyro, ketvirtajame dešimtmetyje rašiusio antisemitinius tekstus, o 1941 metais kolaboravusio su naciais ir prisidėjusio prie žydų žudynių.

Christopher R. Browning,
Franko Porterio Grahamo vardo istorijos profesorius
emeritas Šiaurės Karolinos universitete Čapel Hilyje

Turinys

Lietuviško leidimo pratarmė	9
Įvadas	15

I DALIS

Prie mirties patalo duotas pažadas	19
------------------------------------	----

1 Baugus palikimas	23
2 Akis į akį su šventove	29
3 Jono Noreikos įkalinimas ir teismas	37
4 Paskutinis laiškas	45
5 „Žydrasis Dunojus“	51

II DALIS

Nerimą keliantis gandas	59
-------------------------	----

6 Šmėklos	61
7 Be tėvo	69
8 Suteršta aureolė	75
9 Jono Noreikos areštas	83
10 Šilti laišakai ir tamsi pasaka	89
11 KGB dokumentų nuorašai	95
12 Gąsdinančios paieškos pradžia	113
13 Lūžiai	127

III DALIS

Tiesos sluoksniai 135

14	Nepatikimas liudininkas	137
15	Pagrindas maištui	143
16	Nekaltųjų skerdynės	149
17	Alibi labirintai	153
18	Prarastas pasitikėjimas	159
19	Žudynės ir šventė	167
20	Kraujo šmeižtas	171
21	Privilegijos pragare	179
22	Klausimų antplūdis	191
23	Užgesusi žvakė	197
24	Piligriminė kelionė	207
25	Desperatiškas pagrindimas	211
26	Tremtis	215
27	Galios žaidimai	221
28	Vokiečių penktoji kolona	235
29	Neigimo pabaiga	243
30	Holokausto žemėlapis	245
31	Pokalbis Genocido aukų muziejuje	261
32	Purvo duobės	265
33	Žudynių vieta	275
34	Nusavintas namas	281
35	Prisimenant	289
36	Vėtra tėvynėje	297

Mylimas vaike, noriu tau papasakoti trumpą pasakėlę

Nebaigta Jono Noreikos pasaka, 1944 metai 305

Padėka 313

Pastabos 321

Rodyklė 339

Lietuviško leidimo pratarmė

Parašyti knygą apie žymųjį senelį Joną Noreiką mamai pasižadėjau, jai gulint mirties patale. Dabar šią knygą skaitote lietuviškai – apie tai net nebūčiau galėjusi pasvajoti. Baiminausi, kad Lietuvoje ji niekada nepasirodys, nes šalyje vykusio Holokausto ir lietuvių dalyvavimo žydų žudynėse tema net ir po daugiau nei aštuonių dešimtmečių vis dar kelia stiprias emocijas.

Pastaruosius dvidešimt metų, kuriuos praleidau prie šio projekto, tėvas nuolatos manęs klausinėjo: „Kodėl šituo užsiimi *tu*? Kodėl viso to ištyrinėti negalėtų istorikas?“ Atsakydavau: „Nežinau, Tėte.“ Žinojau tik tiek, kad būdama Jono Noreikos anūkė galiu papasakoti jo istoriją taip, kaip negalėtų niekas kitas.

Nusprendusi imtis šios užduoties susitaikiau ir su požiūriu, kad esu „tik“ Jono Noreikos anūkė. Kitaip nei profesionalūs istorikai, turiu teisę reikšti emocijas, dalintis *savo* istorija. Taigi, kalbėdama apie senelio pažiūras į žydus ir jo sprendimus, priimtus vykstant Holokaustui Lietuvoje, emocijų nesivaržau. Atvirkščiai, tiesiog nerte neriu į jas. Atsitiktinai sužinojusi tai, ko man namuose niekada nepasakojo, ir ėmusi tyrinėti savo senelio istoriją, iš pradžių nemalonius faktus neigiau, paskui buvo labai liūdna, derėjau su savimi, stipriai pykau ir galiausiai priėjau prie susitaikymo. Galbūt būtent todėl, kad esu Jono Noreikos anūkė, knyga sulauks daugiau dėmesio ir žmonės ims atviriau ir giliau diskutuoti, kas vyko Lietuvoje per Holokaustą.

Vis dėlto esu ir žurnalistė, išmokyta rinkti faktus ir kuo paveikiau juos pateikti. Į knygą įtraukiau daugybę citatų iš peržiūrėtų dokumentų – tūkstančių puslapių

laiškų, knygų, atsišaukimų ir KGB archyvų bylų nuorašų. Visi tie naudoti dokumentai – rašyti kitų žmonių ar paties Jono Noreikos, – apie Holokaustą ir Lietuvą Antrojo pasaulinio karo metais. Apie senelį kalbėjau su jį pažinojusiai šeimos nariais, draugais ir kolegomis, prisiminiau ir savo pačios pokalbius su motina (jo dukra), močiute (jo žmona) ir teta Antanina (jo seserimi).

Dirbant prie šios knygos, manyje nuolatos grūmėsi žurnalistė – pasiryžusi atskleisti tiesą, kad ir kiek tai kainuotų, ir anūkė – išsigandusi maža mergaitė, norinti apsaugoti senelio ir visos Lietuvos gerą įvaizdį. Galiausiai nugalėjo žurnalistė.

Tačiau žurnalistikos mokslų man nepakako, kad tinkamai papasakočiau šią istoriją. Kad parašyčiau šiuos beletrizuotus atsiminimus, teko įgyti dar vieną su rašymu susijusį diplomą – kūrybinės negrožinės literatūros. Tai rašymo metodas, sujungiantis visas grožiniuose kūriniuose pasitelkiamas literatūrinės gudrybes: veikėjų portretus, aplinkos aprašymus, siužetines linijas, ironiją, metaforas, laukimą ir įtampą, kad skaitytojas įsijaustų į pasakojimą. Žinojau, kad ši knyga turi paliesti širdis.

Kaip Jungtinėse Valstijose užaugusi Jono Noreikos anūkė, galiu užtikrinti, kad ir šiandien laisvoje šalyje įmanoma sužinoti siaubingų dalykų apie savo artimuosius. Be abejo, niekas nenori pripažinti, kad jų šeimos narys prisidėjo prie žydų žudynių, todėl paprastai griebiamasi neigimo taktikos. Tarkim, jeigu tas giminaitis kovojo prieš komunistus, galima sukurti herojišką pasakojimą apie kovotoją už laisvę ir paslėpti šiurpią tiesą. Man teko tai patirti savo šeimos aplinkoje.

Tačiau viena, kai taip elgiasi šeima, ir visai kas kita – kai tokios taktikos laikosi visa šalis. Toks neigimas yra virtęs nacionaline problema ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Sovietų Sąjungos įtakoje buvusiose Rytų Europos šalyse. Taigi, Jono Noreikos, oficialiai paskelbto Lietuvos nacionaliniu didvyriu, istorija virto Holokausto iškraipymo žaibolaidžiu pasauliniu mastu. Jeigu tiesą apie šiuos nusikaltimus galima taip iškreipti Europoje, kokia tikimybė, kad išaiškės tiesa apie šių laikų genocidus Afrikoje ar Viduriniuose Rytuose?

Imdamasi šio projekto nė nenučiuokiau, kiek tarptautinio dėmesio sulauksiu. Netrukus po to, kai buvo paskelbta mano istorija, pasipylė kaltinimai iš lietuvių: neva dirbu rusams, esu Rusijos, ar KGB, agentė, valstybės priešė. Rusijos

žiniasklaida iš tiesų man skambino, prašė duoti interviu, žadėjo milijoninę auditoriją, tačiau aš atsisakiau su jais bendrauti. Visai nenorėjau, kad mano pasakojimas taptų Rusijos propagandos įrankiu. Labiausiai tikėjau, kad lietuviai laisva valia pripažins, kas nutiko per Holokaustą, – nes taip elgtis būtų teisinga. Tikėjau, kad lietuvių tauta atsakomybę už vaidmenį žydų žudynėse prisiims ir be Rusijos „pagalbos“.

Užaugau Čikagoje káršta Lietuvos patriote, kuriai uoliai buvo skiepijama idėja, esą mano pareiga visomis išgalėmis padėti Lietuvai. Manau, ieškodama tiesos apie Holokaustą Lietuvoje – kad ir kokia skausminga, trikdanti ir gėdinga ta tiesa būtų – elgiuosiu patriotiškai. Knygą dedikavau Lietuvai, nes myliu šią šalį. Geriau jau stoti akis į akį su visais praeities siaubais nei gyventi pasakoje. Jeigu neišdrįsime susidurti su tiesa, negalėsime būti visiškai nuoširdūs ir atviri, o praeities įvykiai gali pasikartoti.

Daug lietuvių manęs klausia, kodėl tiek mažai dėmesio knygoje skyrčiau sovietų okupacijai. Kodėl visada čia kalbu tik apie Holokaustą? Kodėl visas dėmesys tik žydams? Tokie klausimai rodo, kad žmonės nesuprato knygos esmės, bet atskleidžia ir lietuvių tautoje įsisenėjusį aukos mentalitetą. Tokia mūsų tapatybė: sutraiškyti ir komunistų, ir nacių, kažkaip vis tiek gebame pakilti iš pelenų. Kiekvienam lietuviui sovietų okupacijos pasekmės puikiai žinomos. Tas žinias ir mes, netgi augdami Čikagoje, gavome kartu su motinos pienu. Tai nieko naujo. O aš esu žurnalistė, išmokyta ieškoti naujių. Žinios apie lietuvių vaidmenį Holokauste vis dar prilįgsta naujienoms. Viliuosi, kad mano knyga pralauš šios diskusijos ledus.

Šią Lietuvos istorijos dalį ir mano senelio sąsajas su ja nuo manęs slėpė Čikagoje, galbūt panašius dalykus – sąmoningai ar nesąmoningai – slėpia ir nuo jūsų – Lietuvoje. Tikriausiai žmonės, išgyvenę karą, nemalonius faktus slėpė sąmoningai, bet per kelias kartas tokios perkurtos istorijos tapo įprastos, taigi, nesąmoningos, ir niekas jomis neabejoja. Todėl mums dabar sunku priimti, kad lietuviai galėjo reikšmingai prisidėti prie Holokausto.

Naršydama po motinos sukaupitą archyvą pastebėjau, kad didžioji dalis medžiagos buvo susijusi su sovietinėmis okupacijomis. Apie nacių okupacijos laikotarpį nebuvo bemaž nieko. Lietuvoje ir dabar istorikų tyrimai nacių okupacijos temomis,

atrodo, nepasiekia plačiosios visuomenės, trūksta rašančių šia tema populiariai. Tokios diskusijos neskatina ir dabartinis valstybinis naratyvas. Jis netgi kenkia Lietuvos įvaizdžiui pasaulio akyse.

Rinkdama medžiagą šiai knygai labiausiai nustebau supratusi, kad esama dviejų Holokausto laikotarpio versijų. Lietuviškoji versija – kad už viską atsakingi naciai, ir žydų versija – kad daugiausia atsakomybės tenka lietuviams. Kaip jos gali taip smarkiai skirtis? Šioje knygoje lietuvių ir žydų pasakojimus bandau sujungti į vieną, manau, jis priartėja prie tiesos.

Nors rašyti „Vėtrą Lietaus šalyje“ pradėjau norėdama papasakoti tik savo šeimos istoriją, skaitytojai netruks suprasti, kad Jonas Noreika gali įkūnyti visos Lietuvos dvasią Antrojo pasaulinio karo metais. Jis dalyvavo svarbiausiuose įvykiuose: 1941 metų birželį Žemaitijoje vadovavo penkias dienas trukusiam sukilimui prieš komunistus; 1941–1943 metais ėjo Šiaulių apskrities viršininko pareigas nacių okupuotoje Lietuvoje; 1943–1945 metais kalėjo Štuthofio koncentracijos stovykloje; 1945–1946 metais mėgino rengti sukilimą prieš komunistus. Tada jį suėmė KGB, metus kalino, kankino ir galiausiai įvykdė mirties bausmę – senelio gyvybę nutraukė dvi kulkos.

Jono Noreikos kūną įmetė į masinę kapavietę: tokia lemtis teko žmogui, savo sprendimais prisidėjusiam, kad tiek žydų būtų paguldyti į purvo duobes.

Jeigu nusprendėte perskaityti šią knygą, prieš pradėdami turite jus išpėti. Jūsų požiūris į Lietuvos nacionalinę tapatybę gali pasikeisti ir tai jus gali įžeisti ar net traumuoti. Aš visa tai patyriau rašydama šią knygą. Taigi nebūsime vieni. Geriausias būdas dorotis su užplūdusiomis emocijomis yra kuo atviriau apie jas kalbėti. Šiais laikais, bent jau kol kas, tai yra saugu. Už kalbas ir pastangas atskleisti tiesą neteks paguldyti galvos. Pati sau kasdien tai kartoju.

Norėčiau padėkoti drąsiai Lietuvos leidyklai „Kitos knygos“: žinodama, kad sulauks priešpriešos, ji surizikavo imtis šios kontroversiškos knygos. Esu laiminga, kad „Kitos knygos“ pasiryžo ginti tiesą, vedančią į psichologinį Lietuvos išsilaisvinimą.

Silvia Foti
2021-ųjų lapkritis

Baugus palikimas

Čikaga, 2000 m.

Turbūt Visata nusprendė mums iškrėsti kažkokį keistą pokštą – taip jau sutapo, kad mano motina ir močiutė vienu metu gulėjo toje pačioje ligoninėje ir abiem grėsė mirtis. Mūsų šeimos moteriškieji pamatai buvo prie griūties, o aš tegalėjau beviltiškai stebėti.

Budėjimo grafiką susidariau taip, kad tas dvi siaubingas savaites galėčiau vaikščioti pirmyn atgal tarp abiejų palatų. Pradėdavau nuo mamos.

Sėdėdama prie lovos, laikydama ir švelniai glostydamą jos ranką, mintyse vis girdėjau Beethoveno Penktosios simfonijos įžangą. Įsivaizduojamas pianistas mušte išmušė akordus – dum!-da-da-dum! – galvoje tai skambėjo kaip mano gyvenimą bandantys sugriauti pneumatiniai kūjai. Mama įsikibo į lovos turėklą – šis nuo trūktelėjimo sugirgždėjo – nesėkmingai pabandė atsisėsti ir tą akimirką veide atsispindėjo nebe kūno, o sielos skausmas. Ji ne vienus metus grūmėsi su diabetu ir stipriais nugaros skausmais, atsigulė į ligoninę įprasto patikrinimo ir kažkaip pasigavo mirtiną infekciją. Pamėginau padėti jai atsisėsti, bet ji tik graudžiai sudejavo, papurtė galvą ir daugiau nebesistengė, tiesiog nugriuvo ant pagalvių sunkiai kvėpuodama.

Desperatiškai norėdama ką nors padaryti, – bet ką – ir tebesivildama, kad galiu sustabdyti tai, kas neišvengiama, paklausiau:

– Ar tau ką paduoti?

Motina pamalonino mane užduotimi.

– Tik gumytę plaukams susirišti, – sušnabždėjo.

Iškrausčiau visą rankinuką – raktus, piniginę, tušinukus, – kaip pašėlusiai ieškodama gumytės. Žinojau, kad ji turi ten būti. Galiausiai radau, švelniai suėmiau ir surišau jai plaukus, drėgnus nuo nerimo prakaito.

Tada ji pasiskundė nebejučianti kairės rankos.

– Gal gali pamasažuoti?

Džiaugiausi galėdama paliesti motiną. Ėmiau švelniai maigyti jai ranką, pradėdama nuo riešo ir lėtai kildama iki alkūnės, lyg minkyčiau molį. Sunku apsaityti, kaip norėjau tą priešais gulintį susitraukusį šešėlį, tą skudurinę lėlę, likusią iš motinos, savo rankomis atversti į valdingą operos divą, galinčią visu balsu užplėšti aukštąją „do“. Ji tokia buvo kadaise.

– Supranti, tiesa? – paklausė ji.

Toliau masažavau jai ranką.

– Ką, mam?

– Tau teks parašyti knygą.

Įdėmiai ją nužvelgiau.

– Ne, ne, ne, ne, tu pati tai padarysi.

Vis dar neigiau tai, su kuo ji buvo jau seniai susitaikiusi.

– Privalai. Visi jos laukia.

Tebečiuopdama jai ranką akis nusukau į langą, kad nebežiūrėčiau į skausmo kupiną jos veidą. Už stiklo slinko viena paskutinių sausio dienų, temperatūra – žemiau nulio. Pasaulis buvo sustingęs. Norėjau visu greičiu išdumti iš tos palatos ir bėgti taip, kaip buvau pratusi: pėdos atsispiria į žvyruotą juodą keliuką, pečius degina saulė, kūnu varva prakaitas – tada jausdavausi gyva ir kupina jėgų.

Tačiau mama laukė atsakymo. Knygą apie savo tėvą, legendinį didvyrį, ji rašė visą laiką, kiek tik ją prisimenu. Ji siekė patobulinti savo rašymo įgūdžius, todėl prieš penkerius metus netgi apsigynė mokslų daktaro disertaciją iš literatūros. Mane šis užmojis nepaprastai žavėjo, mačiau, kaip pasiaukojamai ji rinko medžiagą apie mano senelį. Nekantriai laukiau, kol baigs pinti tą istoriją. Nenučiuokiau, kodėl vis negalėjo užbaigti. O dabar motina tikėjosi, kad aš vietoj jos seksiu paskui legendą, kurios klausiausi visą gyvenimą. Jos ryžtingas žvilgsnis laukė mano pažado.

„Ne, negali versti manęs šito daryti!“ Pirštai maldaujamai glostė ranką. Nenorėjau, kad ji mirtų ir paliktų mane su netekties našta. Ta knyga jai buvo viskas, viso gyvenimo misija. Nenorėjau galvoti, kodėl dabar ta misija perduodama man. Be to, aš net *nebūčiau galėjusi* parašyti knygos. Nors ir esu žurnalistė, abejoju, ar turiu gabumų parašyti tokią istoriją. Niekada nebuvau bandžiusi nieko panašaus.

Išgirdau bežodį motinos atsakymą: „Tavo pareiga tęsti ten, kur aš sustojau.“

Esu paklusni duktė, taigi kone nepastebimai linktelėjau. Lygiai taip pat beveik nepastebimai ji priėmė mano pažadą. Motinos veidą nušvietė menkutė palengvėjimo šypsena, ji iš paskutinių jėgų suspaudė man ranką, taip užtvirtindama susitarimą. Užsimerkė ir patenkinta giliai atsikvėpė. Pradėjo kvėpuoti lygiau.

Paleidusi jos ranką, atsistoju patvarkyti vazose ant palangės stovinčių gėlių, kurių prisiuntė draugai, – daugiausia raudonų rožių, – žvelgiančių į sniegu nuklotą parką. Mama dievino raudonas rožes. Kai dainavo operoje, jai po kojų nuolat krisdavo puokštės. Įkvėpiau gėlių aromato. Pastebėjau, kad viena rožė nuvytusi, traukdama ją iš vazos įsidūriau pirštą.

Žvelgdama į motiną paskutinę jos sąmoningo gyvenimo valandą, tebesvarsčiau, kaip įgyvendinsiu tą beprotišką prie mirties patalo duotą pažadą. Tą akimirką negalėjau net įsivaizduoti, kad mūsų susitarimas Lietuvoje pažadins miegantį genocido džiną, sukrės apmirusią šalį, ji pabus iš sąstingio, apėmusio apsimetinėjant, kad jos žmonės niekuo nekalti, privers stoti akis į akį su nepatogia tiesa, o tautos sąžinę vienas po kito trunkys kaltės žaibai. Tądien lyžteldama geležies skonio kraujo lašelius iš piršto negalėjau numatyti, kad manęs laukia kelionė po krauju aplaistytus Lietuvos miškus arba kad mano tyrimas galiausiai bus susietas su teismo byla, kurioje vienas prieš kitą stos svariausią balsą vertinant istoriją turinti šalies institucija ir mano senelio aukų palikuonis. Ši niūri lemtis dunksojo toli ateityje – jai išsipildyti prireiks dar dvidešimties metų. Tą akimirką buvo aišku, kad neišvengiama motinos mirtis man per didelė našta, o vienintelis vedlys, kuriuo galiu pasikliauti, – meilė.

Močiutės palata buvo dviem aukštais aukščiau – ten ji stengėsi atgauti jėgas po infarkto. Kai atėjau pažiūrėti, kaip laikosi, – miegojo. Dvi vienu metu užgriuvusios nelaimės traiškė mane it replės. Leidausi po koridorius vengdama prasilenkti su slaugėmis ir sveikstančiais pacientais, greta ant ratukų ridenančiais lašelėmis. Norėjau trenkti kumščiais sienon taip, kad atsivertų dvi didžiulės skylės.

Kitą dieną mama buvo be sąmonės, skendėjo vamzdelių raizgalynėje ir nebe kvėpavo, o gargaliavo. Vėl pamasažavau jai ranką, kaip dieną prieš tai. Kairė ranka buvo ištinusi kaip vandens pūslė ir į mano prisilietimus nebe-reagavo. *Spust. Nieko. Spust. Nieko.* Pagaliau teko susitaikyti su faktu, kad ji nebe-pabus. Nei dėl mano tėvo, nei dėl jaunesniojo brolio, nei dėl manęs.

Man buvo trisdešimt aštuoneri, turėjau vyrą ir du vaikus, ir motina ne kartą sakė niekuo nebegalinti man padėti. Ji tiek daug metų man nurodinėjo, ką daryti, kad išmokau skaityti jos mintis. O ji karaliavo manosiuose. Jaučiausi lyg jos tęsinys. Ji instinktyviai žinojo, kad mane valdo. Net ir

dabar galvoje girdėjau griežtą ir įsakmų balsą: „Nepadaryk gėdos man ar Lietuvai, nepalik senelio istorijos nepapasakotos.“ Neturėjau nė menkiausios galimybės pasipriešinti.

Motinos akys buvo vos vos pramerktos. Pasilenkiau tuose plyšeliuose ieškodama ko nors artimo, bet radau tik pieno atspalvio rūką, plaukiojantį amžinybės padangėje.

Man reikėjo paguodos. Kojos nelabai klausė. Išėjau iš palatos ir nusvirduliavau pas močiutę. *Močiutė* – taip visada ją vadinau* – pamažu atgavo jėgas po infarkto ir netrukus turėjo būti išleista namo. Kai įėjau pro duris, ji, sėdomis įsitaisiusi lovoje, nugara atsirėmusi į krūvą pagalvių, pietums godžiai kirto keptą vištieną su svieste plaukiojančia bulvių koše. Nuo maisto kvapo mane supykino. Kepta balta krūtinėlė priminė pūvančią mėsą. Nebeįsivaizdavau savęs, kada nors vėl norėšančios valgyti.

– Kaip Dalytė? – paklausė močiutė.

– Blogai. – Neprisiverčiau apibūdinti šešiasdešimtmetės jos dukters tikrosios būklės.

Močiutė numetė šakutę ant lėkštės, įrankis garsiai subarškėjo. Pažvelgė pro langą, apniukusios mėlynos akys žvelgė į be atvangos krintantį sniegą.

– Ar jau pabudo?

– Ne, – tesugebėjau išspausti tą vieną žodį. Tada pravirkau.

Močiutė pastūmė maistą į šalį.

Susiėmėme už rankų ir kartu raudodamos tarsi susiliejomė į vieną būtybę. Nepastebėjome nei slaugės, išnešusios senelės padėklą, nei rausvo saulėlydžio. Galiausiai šiaip taip susitvardėm. Palatoje jau buvo tamsu, įjungiau šviesą.

– Ji paprašė, kad baigčiau rašyti knygą.

– Ką darysi?

– Pažadėjau.

Močiutė užsidengė veidą rankomis ir papurtė galvą. Aiškiai nepritarė motinos prašymui. Padariau išvadą, kad ji – kitaip nei motina – mano, jog nesu tinkama tokiai užduočiai ir tikrai nepapasakosiu tos istorijos taip, kaip derėtų.

Be abejo, ji buvo teisi.

Bet aš neturėjau pasirinkimo.

* Knygos originale, kur autorė vartoja lietuvišką žodį „močiutė“, jis rašomas kursyvu. (Red. past.)

Vilnius

2018 m. spalio 1 d.

Centras atkreipia teismo dėmesį į tai, kad JAV gyvenanti S. Foti nėra nei istorinių įvykių dalyvė (tuomet nebuvo gimusi), nei profesionali istorikė, jos nuomonė apie savo senelį kardinaliai skiriasi nuo jos mamos, J. Noreikos dukters, kuri taip pat tyrė savo tėvo biografiją, nuomonės. Iš viešumoje skelbtų S. Foti tyrimų rezultatų darytina išvada, kad ji nesivadovauja istorijos mokslui būtina istorinių tyrimų metodologija, kuri reikalauja istorinio šaltinio tyrimą sieti su jo išorine ir vidine kritine analize.

Vilniaus apygardos administraciniam teismui

Administracinė byla Nr. e1-4215-281/2018

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro atsiliepimas
į pareiškėjo skundą dėl atsisakymo pakeisti istorinę išvadą

Akis į akį su šventove

Čikaga, 2000 m.

Tebebuva apsvaigusi ir įpykusi, kad motinos būklė taip staigiai pablogėjo. Nebuvau pasiruošusi tokiai netekčiai. Jaučiausi apleidžiama, paliekama likimo valiai.

Namie grūmiausi su galvos skausmu, kurį pajutau po chaotiškos, nerimo ir vyno kupinos nakties, praleistos kalbėdamasi su jaunesniuoju broliu Ray'umi. Būtent jis ir paskambino man šestą ryto pranešti, kad mama nebekvėpuoja.

Apsiverčiau ant kito šono, apkabinau vyrą ir pratrūkau raudoti.

Kaip galėjau praleisti tą akimirką? Nesuskaičiuojamos ligoninėje prasėdėtos valandos dabar atrodo bergždžios. Planavau būti šalia, kai ji numirs, laikyti už rankos ir palydėti anapus, tačiau nesugebėjau to padaryti.

Prieš tris valandas suskambėjo telefonas – iš ligoninės skambino tėtis pasakyti, jog mamai nebedaug liko. Padėkojau ir pasakiau, kad tuoj atvažiuosiu. Kodėl iškart neišskubėjau į ligoninę? Mėginau atsisėsti, bet galva atrodo tartum švininė, lyg pečius būtų prislėgęs viso pasaulio svoris. Griuvau atgal į lovą pasižadėjusi: tik penkioms minutėms. Bet kietai išmiegojau dar tris valandas ir susapnavau, kaip tėvų svetainę kaip didžiulę cunamio banga užlieja purvo nuošliauža. Tas ryškus sapnas trikdė mane ne tik kitą dieną, bet ir artimiausius du dešimtmečius, praleistus triūsiant prie šios knygos. Ką jis galėjo reikšti?

Tiršta ruda košė plūdo iš Marquette'o parko lagūnos, slinko Trojos gatve, po truputį greitėdama, artėdama prie tėvų namų Čikagoje.

Viskas prasidėjo nuo plonos srovelės, kuri pamažu išplatejo iki storo piršto dydžio, o galiausiai virto dundančia lavina, tokia stipria, kad sukilo kaip įsiutusi potvynio banga, užliejanti visus palei šaligatvį stovinčius automobilius. Nė kiek nelėtėdamas purvo antplūdis pakilo laipteliais prie mūsų pagrindinių durų ir įsiveržė pro svetainės langus.

Sėdėjome prie stiklinio kvadratinio kokteilinio stalo, gėrėme rytinę kavą ir grožėjomės pilka keramine vaza, kurios lenkti kraštai priminė rožių žiedlapius.

Mus išgąsdino kurtinantis dundėjimas, primenantis krovinio traukinio gaudesį. Kai purvas it rudas kumštis plūstelėjo pro langą, pašokome iš savo vietų, kad išvengtume srovės smūgio. Mama ir tėtis atrodė priblokšti, o aš šito tikėjausi.

– Matot, juk sakiau! – tariau.

Tėtis puolė slėptis savo darbo kambarėje rūsyje. Mama, pasitraukusi į šoną, stengėsi išlaikyti pusiausvyrą jau kelius siekiančiame purve, dvokiančiame supuvusia žuvimi. Kai ta košė prisiartino prie pat manęs, išpuoliau į koridorių. Iš kažkur dešinėje rankoje atsirado šluota, o kairėje kibiras.

– Kas čia nutiko? – paklausė mama, įsirežusi dumble.

– Nežinau, bet reikės viską išvalyti.

– Kaip? Purvo juk tiek daug!

Kai dumblo priplūdo man iki kulkšnių, poplūdis liovėsi. Pajutau palengvėjimą.

– Susitvarkysim, – pareiškiau, neturėdama žalio supratimo, iš kur šis apsimestinis pasitikėjimas savimi.

Mama pabandė išlaisvinti iš dumblo vieną koją, paskui kitą, bet susvyravo ir pargriuvo. Kodėl? Kodėl ji man nepadedą? Negi turėsiu viską išvalyti viena?

Valandų valandas sėmiau purvą į kibirą ir pyliau pro pagrindines duris. Nejučiau nuovargio, tik mechanišką, lyg kokio buldozerio, tvirtumą. Man darbuojantis šluota, pro išdaužtus langus pūtė vėjas. Pamažu purvo mažėjo – keliais centimetrais, paskui keliasdešimčia. Ruda košė kaip inkščiantis šuo parslinko atgal į lagūną, palikdama pėdsaką: purvo ir – keista – suodžių sluoksnį. Liko ir puvėsių tvaikas, tarytum iš lagūnos atplūdęs purvas būtų persmelktas lavonų dvoko.

Vakare svetainė blizgėjo.

Išsimaudžiau po dušu ir niūrumos apimtoje virtuvėje išgėriau puodelį kavos, be jokio pasimėgavimo – vis dar bandydama pamiršti tą sapną. Tada nuvažiauvau į tėvų namus, maždaug už dvidešimties minučių kelio nuo mūsų kiurų, kad kartu su broliu ir tėvu aptartume laidotuvių reikalus. Rodėsi, pagrindinių durų laipteliai veda į siaubingą vietą, kurioje nebėra nė kruopelytės meilės. Tie namai turėjo tėvą, motinos – ne. Mano sapne

purvas, prieš įsiverždamas į svetainę, užplūdo visą gatvę ir lauko laiptus. Žengti vidun nė kiek nenorėjau.

Po kelių minučių atvyko brolis ir kartu užlipome laiptais. Ray'us – inžinierius, bet, pasidavęs mamos įkalbinėjimams, dabar siekė teisės diplomo. Teisininkas buvo ir mūsų senelis. Jis penkiolika metų gyveno Kalifornijoje, bet dažnai skraidydavo į Čikagą verslo reikalais, ypač per pastaruosius metus. Brolis, kokiais penkiolika centimetrų už mane aukštesnis blondinas mėlynomis akimis, turi juodąjį karatė diržą.

– Kaip tu?

– Baisiausiai persigandusi.

Tėtis atidarė duris papildusiu veidu. Tebevilkdėjo tas pačias juodas kelnes ir marškinius kaip jau nežinia kiek dienų.

Įžengėme į svetainę. Ją mama apstatė ir papuošė dviem auksiniu velvetu aptrauktomis kėdėmis, kurios buvo atgręžtos į dvi medines dvivietes sofutes su įmantriais drožiniais. Ant sienų kabėjo ištremtų Lietuvos menininkų – artimų mamos bičiulių – darbai. Jai ypač patiko Petro Petravičiaus medžio raižiniai, vaizduojantys senus pagonių ritualus, ir vaizdingi ūkiai iš Magdalenos Stankūnas raižinių. Ant stiklinio stalo kambario viduryje buvo pastačiusi pilką vazą į žiedlapius panašiais kraštais, kurią sukūrė Marija Gaižūnas.

Prisiminiau sapną – kaip purvas liūnu pavertė kiekvieną šio kambario kampelį.

Tėvas su broliu susėdo svetainėj, aš patraukiau į virtuvę virti kavos. Po kelių minučių išgirdau juodu ginčijantis.

– Ji buvo tokia graži, – tarė tėtis. – Nenoriu nuo visų paslėpti jos grožio. Turime paguldyti kūną į atvirą karstą – ji per graži kremuoti.

– Ar išprotėjai? – atsakė Ray'us. – Turime gerbti mamos valią. Ji norėjo būti kremuota.

– Aš turiu teisę priimti sprendimą, – atkirto tėvas.

Grįžau į svetainę su trimis puodeliais kavos kaip tik tą akimirką, kai Ray'us atsistojo ir atrodė, kad tuoj puls ant tėčio.

– Nieku gyvu neleisiu tau šitaip pasielgti! – užriko jis. – Mamą kremuosime, nes ji taip norėjo. Pasirūpinsiu, kad taip ir įvyktų. Supratai?

Tėtis – mes šiaip jau vadinome jį *tête** – atrodė sutrikęs, lyg mažas berniukas, kurio pečius staiga užgriuvo per daug rūpesčių. Galiausiai jis linktelėjo, o tada pravirko.

* Knygos originale, kur autorė vartoja lietuvišką žodį „tėtė“, jis rašomas kursyvu. (Red. past.)